

"רוצה אני לקוות שיסתלקו"

עמרי שפר רביב

הרעיון של "עידוד הגירה ערבית" שב ועולה אחת לתקופה בשיח הציבורי בישראל. בניגוד למה שנהוג לחשוב, שורשי הרעיון אינם בשולי הימין אלא בהנהגה המדינית של ישראל בתקופת שלטונה של מפא"י. מייד לאחר מלחמת 1967 יזמה ממשלת אשכול תוכנית שסיפקה תמריצים למשפחות וליחידים תמורת הגירתם מעזה ושימרה ברצועה בכוון רמת חיים נמוכה ורמת אבטלה גבוהה. מסמכים ארכיוניים שנחשפו לאחרונה שופכים אור על מדיניות זו, שנשמרה עשרות שנים כסוד מדינה

ינואר 2023

ב אוגוסט 2019 הכריזה שרת המשפטים של מדינת ישראל וחברת הקבינט המדיני-ביטחוני איילת שקד כי היא תומכת במדיניות של עידוד הגירה מרצועת עזה. "זה אינטרס של ישראל וגם של חלק מתושבי הרצועה. צריך להקל על מי שרוצה להגר מפה", הסבירה השרה.^[1] דבריה נאמרו יממה אחת בלבד לאחר שהעיתונות הישראלית דיווחה, לפי מקור אנונימי, שמדינת ישראל קיימה מגעים חשאיים עם מדינות אחרות על הסכם להעברת תושבים מהרצועה. לפי הדיווחים, שלא הוכחו, לאחר שיושג הסכם עם מדינה נוספת תסיע ישראל המוני תושבים מהרצועה באוטובוסים אל שדה תעופה שייבנה במיוחד בסמוך לרצועה, וממנו ימריאו מטוסים שיעבירו את התושבים אל המדינה החדשה.^[2]

עידוד הגירה הוא שם אחר לפעולה שבמשך שנים כונתה בישראל "טרנספר" או "טרנספר מרצון", ואשר יוחסה בעיקר לסדר היום של השוליים הימניים. אם כן, נדמה היה שההכרזה של שקד היא צעד חסר תקדים בהפיכתו של המאמץ לעידוד הגירה פלסטינית לחלק לגיטימי מפעולותיה של ממשלה בישראל. אבל למעשה, לא היה כל תקדים מהותי בהצעה. המדיניות ששקד ביקשה לקדם מהדהדת את ליבת המדיניות הישראלית הראשונית ברצועת עזה מייד לאחר מלחמת 1967: מתן תמריצים למשפחות וליחידים תמורת הגירה מעזה לגדה, אגב שימור מכוון של רמת חיים נמוכה ושל אבטלה גבוהה ברצועה. מטרתה של הממשלה בראשותו של לוי אשכול הייתה לספח את הרצועה לישראל לאחר צמצום מספר תושבי הרצועה שיהפכו לאזרחי המדינה.

מדיניות זו כמעט אינה מוכרת כיום בציבור הרחב, מכיוון שנשמרה כסוד מדינה; במשך עשורים רבים דאגו כוחות הביטחון לטשטש כל זכר לקיומה. בשנת 2005, כאשר נשאל על הנושא שלמה גזית, שהיה מתאם פעולות הממשלה הראשון בשטחים, הוא ענה: "צריך לתלות את מי שמדבר על זה".^[3] ב-2014, כאשר נכנסתי לראשונה לארכיון צה"ל כדי לחפש תיעוד של המדיניות הזאת, מצאתי שכל מסמכי הצבא הרלוונטיים הושחרו או קוטלגו כחסויים. כתוצאה מכך, כיום רווחת בישראל התפיסה שלפיה בסוף שנות השישים לא הייתה לישראל מדיניות בנוגע לשטחים החדשים שנכבשו, וכי בניגוד להיום, לא ידענו אז "מה אנחנו רוצים".

ואולם למרות מאמצי המדינה, לא פשוט לטשטש את ההיסטוריה. כבר בסוף שנות השמונים החלו עיתונאים ישראלים לחשוף טפחים של מדיניות זו, או לכל הפחות את עצם קיומה.^[4] ארכיון המדינה החל כבר לפני יותר מעשור לשחרר מסמכים יקרי ערך על הנושא שמקורם בצמרת המדינית של ישראל. ואכן, נדמה כי הטאבו בעניין נשחק אפילו בקרב משרתי ויוצאי כוחות הביטחון. בריאיון שקיימתי עם גזית בשנת 2017 הוא כבר דיבר בחופשיות על מדיניות עידוד ההגירה מהרצועה, בלי לראות בעצמו בוגד, אף שהתייחס לנושא כאל אפיזודה חסרת משמעות שלא נמשכה זמן רב.^[5] סדקים נפערו אפילו בחומה של ארכיון צה"ל, הידוע בידו הקלה על טוש המחיקה השחור, והוא החל להיענות לחלק מבקשותיי ולחשוף חלקים ממסמכים רלוונטיים, גם אם באיטיות מופגנת.

המקורות הארכיוניים מדיוני הממשלה, הצבא והכנסת שעליהם מתבסס מאמר זה מלמדים כי תחילה, לאחר מלחמת 1967 ובמשך שנה פחות או יותר, ניסתה ממשלת ישראל לצמצם ככל האפשר את מספר הערבים החיים תחת שליטתה ברצועת עזה, ובפרט את אוכלוסיית פליטי 1948. לשם כך השתמשה הממשלה בכלים כלכליים ולא באמצעים צבאיים כוחניים. משהתברר כי ניסיון ראשוני זה מוביל למבוי סתום ואף מסכן את עצם שרידותו של משטר הכיבוש ברצועה, מסיבות שאדון בהן בהמשך, חל שינוי חד במטרותיה של ישראל והיא החלה להתמקד ביצירת שליטה יעילה ויציבה על האוכלוסייה הפלסטינית. לשם כך עודדה ההנהגה הישראלית את הגירתה של קבוצה חברתית מסוימת מתוך האוכלוסייה הפלסטינית – צעירים משכילים, שנחשבו בעיניה לציבור מתסיס בעל תודעה פוליטית גבוהה המקשה לשמר את מנגנוני השליטה הישראלית ולשכללם. לאותה שכבה חברתית היו גם שאיפות לרכוש השכלה ומקצוע, שחרגו מעבר לגבולות הצרים של הרצועה, ולכן היה אפשר לשלב ביניהן ובין הרצון הישראלי לעודד את הגירתה. שינוי זה במדיניות סימן תמורה בתפיסתה של ההנהגה הישראלית ביחס לרצועת עזה בתוך פחות משנתיים: התקווה לשלב את הרצועה במדינת ישראל ולהפוך אותה לחלק אינטגרלי ממנה הלכה ונגוזה, ואת מקומה תפס רצון לשלוט ברצועה באמצעים צבאיים בלי לפתור את מעמדה הפוליטי.

כפי שאראה כאן, השנתיים ראשונות של הכיבוש חשפו בפני הקברניטים הישראליים את המתח המובנה שבין היעד הדמוגרפי הישראלי ובין המטרה הטריטוריאלית והביטחונית. ככל שפעלה הממשלה כדי לעודד הגירה מהרצועה כך התערערה שליטתה הביטחונית, וככל שהיא פעלה כדי לחזק את שליטתה הביטחונית כך נאלצה לוותר על שאיפותיה הדמוגרפיות. מתח זה יוסיף לאפיין את שליטתה של ישראל ברצועה בעשורים הבאים, ובמידה מסוימת אפשר לזהות את השפעתו על המדיניות הישראלית אפילו

בימינו, על אף השינויים הרבים שחוללו הסכמי אוסלו ותוכנית ההתנתקות. בסוף המאמר אשוב לדון בהשלכותיו של המתח הזה על המציאות במאה העשרים ואחת, אולם כעת נחזור אל הימים הראשונים שאחרי מלחמת 1967.

הדיון הראשון: יוני 1967

ממשלת ישראל דנה בצמצום מספר הפלסטינים ברצועת עזה ימים אחדים לאחר שהסתיימה מלחמת 1967, מתוך זיקה לשאלה הרחבה יותר: עתידם המדיני של השטחים הכבושים. ב-14 ביוני דיווח שר החוץ אבא אבן בוועדת השרים לביטחון כי שלא כמו בשנת 1956, שבה שתי המעצמות - ארצות הברית וברית המועצות - אילצו את ישראל לסגת מרצועת עזה ומחצי האי סיני אל גבולותיה הקודמים, הפעם לא דרשה ארצות הברית מישראל לסגת מייד. האמריקנים, הסביר אבן, ציפו מישראל לפתוח במשא ומתן מדיני עם מדינות ערב על הסכמי שלום ארוכי טווח, ולהשתמש לשם כך בשטחים הכבושים כבקלף מיקוח. אבן הוסיף וסיפר כי עמיתיו האמריקנים הדגישו בפניו שכל עמדה מדינית שתציג ממשלת ישראל תהיה חייבת לכלול פתרון לבעיית הפליטים הפלסטינים ממלחמת 1948. מכיוון שרוב פליטי 1948 שנכנסו ב-67' לשליטתה של ישראל חיו ברצועת עזה, הקשר בין עמדתה של ישראל לגבי הרצועה ובין עמדתה בשאלת הפליטים היה ברור מייד למקבלי ההחלטות בישראל.^[6]

סוגיית הפליטים הפלסטינים ניצבה במוקד הסכסוך הישראלי-ערבי מאז נעקרו כ-700 אלף פלסטינים מבתיים ומאדמותיהם במהלך מלחמת 1948. בשנים הראשונות לאחר המלחמה השקיעה הדיפלומטיה האמריקנית מאמצים ניכרים כדי לפתור את סוגיית הפליטים, שווינגטון ראתה בה מקור פוטנציאלי לתסיסה פוליטית ולכן פתח לחדירתם של רעיונות קומוניסטיים אל המזרח התיכון. הפתרון העיקרי שהציעו דיפלומטים אמריקנים מסוף שנות הארבעים ואילך היה ליישב את רוב הפליטים מחדש במדינות ערב וליישב את מיעוטם במדינת ישראל. פתרון מהסוג הזה היה מבוסס על הניסיון של העברות אוכלוסין שנעשו במאה העשרים, למשל זו שנעשתה בין טורקיה ויוון לאחר מלחמת העולם הראשונה ונחשבה בקהילה הבינלאומית לסיפור הצלחה. ואולם גם ישראל וגם מדינות ערב התנגדו לרעיון. מדינות ערב דרשו מישראל לקבל את כל הפליטים בחזרה למולדתם על פי החלטה 194 של עצרת האו"ם, ואילו ישראל סירבה לקבל בחזרה מספר גדול של פליטים משום ששאפה להבטיח רוב יהודי מוצק בתחומי המדינה ומשום שחששה מפני "גיס חמישי" שיסכן את ביטחונה מבפנים.^[7]

ההתנגדות של מדינת ישראל לעמדה האמריקנית נמשכה 19 שנה עד שאיבדה מהרלוונטיות שלה עם השתלטותם של כוחות צה"ל על הגדה המערבית ורצועת עזה, שבהן חיו כמיליון פלסטינים, כרבע מהם פליטים. כאשר מחנות הפליטים לא היו מעבר לגבולה של מדינת ישראל אלא בתחומי שליטתה, ההיגיון מאחורי התוכניות האמריקניות הישנות השתלב לפתע בשאיפותיה של ממשלת ישראל, שכן גם אם תסכים ישראל ליישב מחדש בשטחה את מקצת הפליטים, יישובם של רוב הפליטים במדינות ערב היה צפוי להפחית במידה ניכרת את מספר הפלסטינים הנתונים תחת שליטתה.

בעקבות דיווחו של שר החוץ אבן ב-14 ביוני, עסקה הממשלה בימים שלאחר מכן בגיבוש עמדתה ביחס לשטחים הכבושים ולשאלת הפליטים. השרים הבינו כי כל עמדה שיגיעו אליה תצטרך לייצג באופן מיטבי את האינטרסים הביטחוניים, הטריטוריאליים והדמוגרפיים של ישראל, ובה בעת לזכות בתמיכתה של ארצות הברית.

בניגוד לוויכוח הארוך שהתפתח באשר לעתידה הפוליטי של הגדה המערבית, שאלת גורלה של רצועת עזה זכתה לקונסנזוס מקיר לקיר. כל השרים הסכימו כי הרצועה תישאר בשליטה ישראלית עד שתסופח לישראל באופן רשמי. נראה כי טענת הבעלות הישראלית על הרצועה נבעה בעיקר מכך שהרצועה נכללה בגבולות ארץ ישראל/פלסטין המנדטורית ומכך שאף מדינה אחרת לא טענה לריבונות עליה, לרבות מצרים שהחזיקה אותה במשך 19 שנה תחת משטר צבאי.

אבל הממשלה, שהחליטה על סיפוח מזרח ירושלים, נמנעה מהחלטה על סיפוח מידי של הרצועה משום שחששה מאזרוחם של 400 אלף תושביה של הרצועה, מחציתם פליטי 1948. הסברה הרווחת בממשלה הייתה שמצב דמוגרפי זה צפוי להשתנות במהירות. ההנחה הייתה כי סביר מאוד שהתבוסה הערבית, הניצחון הישראלי והלחץ האמריקני יובילו להסדרים מדיניים שבמסגרתם יועברו כל הפליטים מרצועת עזה ליישוב מחדש. בציפייה להסדרים כאלה דמיינה הממשלה כיצד תוכל ישראל, בעתיד הנראה לעין, לספח את הרצועה ללא כמחצית מיושביה. רבים מהשרים גם ראו בכך את הפתרון המוסרי ביותר. יישוב מחדש של הפליטים נתן בידם אפשרות לשים קץ למשבר ההומניטרי שבעיית הפליטים הציבה בפניהם. [8]

המחלוקת שהתעוררה בממשלה ביחס לסוגיית הפליטים לא נגעה לשאלה אם ישראל תיקח חלק בפתרון של יישוב מחדש - חלקה בעניין זה היה ברור מאליו למקבלי ההחלטות - אלא לשאלה היכן תוכל ליישב את החלק היחסי של הפליטים כפי שיוטל עליה בהסכם עתידי. שתי החלופות העיקריות שהוצעו בממשלה היו הגדה המערבית ואזור אל-עריש שבחצי האי סיני. ראש הממשלה אשכול היה התומך הבולט ביותר של חלופת הגדה המערבית. הוא האמין כי שם לא יהיו הפליטים בעיה דמוגרפית לישראל, מכיוון שיהיה אפשר להקים חבל אוטונומי בחלקה הצפוני של הגדה. חשוב מכך, לפי הגיונו של אשכול התנאים ההכרחיים להצלחתה של תוכנית ליישוב מחדש היו קרקע, מים וכסף. הוא העריך שבגדה המערבית יש די קרקעות פנויות כדי לבנות בהן יישובים חדשים, די מקורות מים קרובים ודי אפשרויות לגייס הון בינלאומי לשם פיתוח דוור, תשתיות אזוריות ומקומות תעסוקה. [9] בראש התומכים בחלופת אל-עריש עמד השר יגאל אלון, שהעדיף שהיישוב מחדש יעשה מחוץ לתחומי ארץ ישראל המנדטורית. [10] במהלך הדיונים בנושא לא גילו שרי הממשלה כל התעניינות בדעתם של הפליטים עצמם. אלון, למשל, גרס שפליטים מ"בקתות עלובות" יקבלו בשמחה את הידיעה שישראל מתכוונת ליישב אותם ב"ריכוזי אוכלוסייה יפים". [11] איש מחברי הממשלה לא העלה בדעתו שפליטים עשויים להתנגד לשליחתם אל הגדה המערבית או אל אל-עריש, שהיו כעת תחת שליטה ישראלית, לא כל שכן למדינות ערב.

מלבד הרעיון של יישוב מחדש נדונה באותם דיונים גם מדיניות של עידוד הגירה כדי להפחית את מספר הפליטים ברצועה - במקביל למאמצי היישוב מחדש, לא במקומם. לפי תפיסתם של שרי הממשלה, בניגוד לתוכניות ליישוב מחדש, שכוונו אל ציבורים שלמים, תוכנית טובה לעידוד הגירה הייתה אמורה להתבסס על סיפוק שאיפותיהם של יחידים להיחלץ מתנאי חייהם הקשים ולשפר את מצבם החומרי. השרים בישראל האמינו כי הגירה אל ארצות שופעות הזדמנויות כלכליות הייתה החלופה הטובה ביותר בעבור הרצועה, והאפשרות המיטבית עבור האינטרס הדמוגרפי הישראלי. ארצות שהוזכרו תכופות כיעדי הגירה היו מדינות המפרץ, למשל כוויית, שאליה אכן נכנסו פלסטינים רבים כמהגרי עבודה בשנות החמישים והשישים, וכן "ארצות קולטות הגירה" מעבר לים ובהן ברזיל, קנדה ואוסטרליה. כך למשל סיפר בישיבת הממשלה שר המסחר והתעשייה זאב שרף שברזיל קלטה בעשר השנים האחרונות עשרות אלפי מהגרי עבודה מיפן, ותהה "מדוע לא יקלטו גם ערבים".^[12] רבים מחברי הממשלה התנסחו במעורפל לגבי מדיניות עידוד ההגירה, ולעיתים קרובות הכריזו כי חשוב לעודד "הגירה מעזה" או "הגירת ערבים" בלי להבהיר אם כוונתם לפליטים, לתושבי הרצועה או לפלסטינים באופן כללי.

ראשיתה של מדיניות עידוד ההגירה

פלישת כוחות צה"ל אל רצועת עזה וכיבושה המהיר ביוני 1967 לא הביאו ליציאה של תושבים ממנה. הסיבה לכך הייתה פשוטה: בין שתושבים מהרצועה היו מעוניינים לברוח ובין שלא, הם פשוט לא יכלו לעשות זאת, מפני שהיו מוקפים מכל עבר בכוחות ישראלים ששעטו אל חצי האי סיני כדי להשמיד את הצבא המצרי.^[13] לשם השוואה, בגדה המערבית חצו כמאתיים אלף איש את נהר הירדן מזרחה כפועל יוצא של המלחמה בין יוני לאוגוסט 1967.^[14] יתר על כן, כאשר הסתיימה המלחמה הממשלה גם לא מיהרה ללחוץ על תושבים לצאת מהרצועה, משום שהניחה שהעברת האוכלוסין ליישוב מחדש תיעשה בקרוב. אבל ככל שחלפו השבועות החלו תקוות אלו להתפוגג, ועידוד ההגירה מהרצועה הפך למדיניות שהשלטון אימץ.

את היוזמה הראשונה לעידוד יציאת תושבים מהרצועה הגה שר הביטחון משה דיין בסוף יולי 1967. דיין הורה לממשל הצבאי ברצועת עזה לערוך לפליטים טיולים מאורגנים מהרצועה אל הגדה המערבית ובחזרה, בחינם ומדי יום. ההיגיון היה לפקוח את עיניהם של הפליטים מהרצועה לרמת החיים בגדה המערבית, שהייתה גבוהה הרבה יותר מזו שבעזה. התקווה היא, הסביר דיין לשרי הממשלה, שפליטים רבים ככל האפשר מן הרצועה יבינו שמעבר לגדה המערבית עדיף להם ולבני משפחתם על פני חיים חסרי אופק כלכלי בעזה.^[15] היוזמה הזאת הייתה זעירה ולא משמעותית במיוחד, אבל ההיגיון שמאחוריה הוביל לצעד שאפתני הרבה יותר.

בסוף אוגוסט 1967 הורה דיין להתיר לכל התושבים ברצועת עזה תנועה חופשית לגדה המערבית ובחזרה. עד להחלטה זו, במשך 19 השנים שבהן הייתה הרצועה תחת שלטון מצרי, כל יציאה ממנה הותנתה בקבלת רישיון מהמשטר. החלטתו של דיין אפשרה לראשונה מאז מלחמת 1948 לכל אדם ברצועה לצאת ממנה, בכלי רכב פרטי או בתחבורה ציבורית, בלי לבקש אישור מגורם כשלהו. הוא הניח כי לאחר שנים רבות כל כך של מגבלות ינצלו התושבים את ההזדמנות כדי לצאת מהאזור המסוגר, וקיווה כי חלקם אף

ימשיכו לנוע מזרחה אל ממלכת ירדן. כדי להראות לממשלה שצדק בהחלטתו סיפר דיין בישיבת ממשלה שנערכה ב-17 בספטמבר כי חקלאי אחד מבקעת הירדן כבר החליט להעסיק ארבעים מובטלים מהרצועה שהגיעו אליו בזכות היתר התנועה החדש. מכיוון שסיכוייהם של המובטלים למצוא פרנסה ברצועה היו כה קלושים, מעבר כזה היה המעשה ההגיוני ביותר עבורם. העסקתם הייתה גם ההחלטה ההגיונית ביותר עבור אותו חקלאי, מכיוון שבאזור בקעת הירדן היה מחסור חריף בעובדי אדמה. לבסוף, סיפר דיין בגאווה, כעבור ימים אחדים של עבודת אדמה קשה עברו כל הפועלים לירדן. דיין ראה בדוגמה זו סימן לתנועת אוכלוסין עתידית,^[16] ואכן רבבות מתושבי הרצועה מיהרו לנצל את זכות התנועה החדשה אל מחוץ לרצועה.

היוזמות של דיין לעידוד הגירה היו ראשוניות ומאולתרות. מומחים ממשרדי הממשלה הישראליים החלו לגבש תוכנית מקיפה יותר לעידוד הגירה במהלך ספטמבר 1967, במסגרת ועדת המנכ"לים של משרדי הממשלה לטיפול בנושאים האזרחיים בשטחים המוחזקים - גוף שהקימה הממשלה מייד לאחר מלחמת ששת הימים. פגישה מצומצמת של הוועדה, שאליה הצטרפו באופן מיוחד גם עוזר שר הביטחון לשטחים רא"ל צבי צור, מתאם פעולות הממשלה בשטחים שלמה גזית ומפקד כוחות צה"ל ברצועת עזה מרדכי גור, הוקדשה לתוכנית שנקראה "העברת אוכלוסין מהרצועה לגדה". הדיון הוליד שיטה לעידוד הגירה באמצעות תמריצים כלכליים, שהייתה עתידה ללוות את מדיניות השלטון הישראלי ברצועת עזה באותה שנה והתבססה על מודל הגירה קלאסי של גורמי דחיפה ומשיכה. לפי מודל זה, אנשים מהגרים בשל גורמי דחיפה בנקודת המוצא, כדוגמת אי-יציבות ביטחונית או אבטלה, ובשל גורמי משיכה בנקודת היעד, כדוגמת תעסוקה ויציבות פוליטית. בעיני משתתפי הפגישה, רמת חיים נמוכה ורמת אבטלה גבוהה היו גורמי הדחיפה המיטביים מהרצועה, ואילו רמת חיים גבוהה (יחסית) ורמת אבטלה נמוכה (יחסית) היו עשויים להיות גורמי המשיכה לגדה המערבית. האלוף גור הודיע במהלך הדיון שהממשל הצבאי בעזה ידאג כי נתיניו ירגישו חוסר תקווה בנוגע לעתידם הכלכלי ברצועה.^[17] היות שרמת האבטלה ברצועה הייתה ממילא גבוהה מאוד ועלתה על 50%, לא נדרש גור להוביל שינוי של ממש. בגדה המערבית, לעומת זאת, לא היו גורמי משיכה טבעיים. רמת החיים הממוצעת בה אמנם הייתה גבוהה במידה ניכרת מזו שברצועה, אך גם בה שיעור האבטלה עמד על כ-20%. לכן, הצהיר רכז ועדת המנכ"לים דן חירם, יידרש השלטון לנקוט יוזמות לפיתוח מקומות תעסוקה חדשים. המתאם גזית העיר כי "יש ליצור אווירה של ניידות אוכלוסין".^[18]

הדיון נמשך בפגישה הבאה של הפורום המצומצם של ועדת המנכ"לים, שנערכה בתאריך 12 באוקטובר ועסקה בפרטי התוכנית להעברת אוכלוסין. הוחלט למקד את מיזמי התעסוקה רק באזור יריחו ולא בשאר חלקי הגדה, משום שבאזור זה היה מחסור בעובדים; אולם הסיבה החשובה יותר הייתה קרבתו לגדה המזרחית, קילומטרים אחדים ממעבר אלנבי. משם, האמין רא"ל צור, "קל ללכת מזרחה". עוד הוחלט להעסיק מובטלים מהרצועה בשני סוגים של עבודות יזומות: סלילת כביש חדש לאורך ים המלח, בין עין פשחה לעין גדי, ועבודות חקלאיות שטיבן המדויק לא נקבע.

אף שברצועה היו "גורמי דחיפה" מספיקים, הוועדה קיבלה גם כמה החלטות ממוקדות לשם עידוד הגירה ממנה, בעיקר מקרב אוכלוסיית הפליטים. נקבעו שני סוגי תמריצים: מענק כספי חד-פעמי בסך 35 לירות (שווה ערך ל-282 שקלים בשנת 2021) עבור "סידור ראשוני" לכל תושב של הרצועה שיבחר לצאת

לעבוד בגדה, ומנות מזון שוות ערך למנות המזון של סוכנות הסעד והתעסוקה (אונר"א) עבור פליטים שיעזבו יחד עם בני משפחותיהם. יציאתן של משפחות פליטים שלמות, הסביר צור, הייתה עדיפה על פני יציאתם של יחידים. כאשר פליט יחיד יצא ממחנה פליטים, זכאותו למנות מזון במחנה לא בוטלה כל עוד יכלה משפחתו לאסוף אותן בשבילו. כך יכלה משפחתו של פליט לשמור על זיקתו למחנה לזמן בלתי מוגבל, אף אם הוא עצמו כבר לא התגורר בו. כל עוד נשמרה זיקה זו, מי שיצא מהמחנה יכול גם לשוב אליו מפני שעדיין נכלל ברשימותיה של אונר"א. משפחות המהגרים, הציע צור, יוכלו להשתכן במחנות הפליטים באזור יריחו, ויובטח להן כי עצם המעבר לא יגרור איתו איבוד זכויות, למשל הזכות למנות מזון.^[19]

לצד התכנון בוועדת המנכ"לים בנושא העברת האוכלוסין הכינו בכירים במשרד הביטחון, בצה"ל, בשב"כ ובמשרד ראש הממשלה מסמך שכותרתו "עקרונות הפעולה לשטחים המוחזקים". המסמך, שאושר על ידי שר הביטחון דיין ב-13 באוקטובר, קבע כי ישראל שאפה שמספרם של הערבים הנתונים תחת שליטתה יהיה קטן ככל האפשר, אבל לשם השגתה של מטרה זו היה לה סדר עדיפויות. עדיפות עליונה ניתנה לפינוי פליטי 1948 ממחנות הפליטים שברצועת עזה, אחריו באה יציאתם של תושבי קבע מהרצועה, ולבסוף צמצום מספרם של תושבי הגדה המערבית. מאחר שערביי הגדה ניצבו במקום השלישי בסדר העדיפויות של הפינוי, היציאה מהרצועה אל הגדה נחשבה "פתרון מסוים".^[20]

השאיפה לעידוד הגירה מרצועת עזה, שבאה לידי ביטוי בהלכי הרוח בממשלה, ביוזמותיו של דיין, בהחלטות הממשלה, בתוכניות העבודה של ועדת המנכ"לים ובמסמך "עקרונות הפעולה", באה לידי ביטוי גם בתקציב הראשון של הממשל הצבאי בשטחים הכבושים. במסמך "הנחיות להכנת תקציב לשטחים המוחזקים בשנת 1967/1968", שחובר על ידי חירם, נכתב בראש העמוד הראשון תחת הכותרת "הנחות יסוד":

המגמה להקל על תנועת תושבים מזרחה - מרצועת עזה לגדה המערבית ומן הגדה המערבית לגדה המזרחית - חייבת למצוא ביטוי בכל שטחי הפעילות שלנו. הביצוע יתבסס על הכוונת הפעילות הכלכלית, ולא על צווים אדמניסטרטיביים; וזאת תוך שאיפה לקיים "רמת חיים סבירה" בשטחים אלה, קרובה לזו שהיתה קיימת לפני כבושם. לא תורשה תנועת כוח עבודה מן השטחים לישראל. תנועת כח עבודה לגדה המזרחית היא חד סטרית.^[21]

מסמך התקציב המשיך וקבע כי רמת התעסוקה ברצועת עזה תישאר דומה לזו שהייתה קיימת לפני המלחמה, כלומר כ-50% אבטלה. רמת החיים הנמוכה ורמת האבטלה הגבוהה ברצועה נועדו לשמש גורמי דחיפה להגירה שלילית מהאזור. עוד נקבע שבאזור יריחו יש ליצור רמת תעסוקה מלאה כדי לקלוט פליטים מהרצועה על פי תוכנית העבודה. לתקציב הוכנס סעיף פיתוח מיוחד המיועד אך ורק ליצירת מקומות עבודה באזור יריחו, במטרה אחת בלבד - עידוד הגירה מהרצועה מזרחה. התקציב אינו משאיר מקום לספק: לא זו בלבד שהעברת אוכלוסין הייתה היעד המרכזי של השלטון, ולא זו בלבד שהוכנו תוכניות כדי להשיגו, גם הוקצו המשאבים להגשמתו. עוד עולה כי שימוש באמצעי כפייה או הפחדה כדי להבריש תושבים לא היה אפשרות מקובלת.^[22] השליטה ברמת החיים, כפי שעולה פעם נוספת, הייתה האמצעי העיקרי ששימש את השלטון לעידוד הגירה.

מדיניות עידוד ההגירה מרצועת עזה בתכנונם של בכירי מערכת הביטחון, בתמיכתם של חברי הממשלה ובניצוחו של שר הביטחון דיין החלה להניב תוצאות בחודשים האחרונים של שנת 1967. עד ספטמבר לא עזבו אנשים את רצועת עזה, אולם בספטמבר יצאו ממנה שמונים איש, באוקטובר גדל מספר העוזבים ל-850, ובנובמבר הוא עלה ל-2,796. בין דצמבר 1967 לאוגוסט 1968 עמד מספר המהגרים הממוצע על 2,802 בחודש.^[20] כאשר היוצאים לא נספרו עוד בעשרות בודדות אלא באלפים, אפשרות דילולה של אוכלוסיית הרצועה נראתה ריאלית מתמיד בעיני ההנהגה הישראלית, לא רק מעל דפי תוכניות העבודה אלא גם במציאות בשטח.^[24]

היחידה הסודית של אשכול

הסכם שלום בין ישראל למדינות ערב, שנראה קרוב ביוני 1967 מנקודת המבט של ווינגטון וירושלים, החל להיראות רחוק מאוד בנובמבר באותה שנה. לכך היו סיבות אחדות. בוועידת חרטום שהתקיימה בסוף אוגוסט שללו מדינות ערב הכרה בישראל או משא ומתן עימה; הממשל האמריקני הלך וצמצם את מעורבותו במזרח התיכון לנוכח משבריו במלחמת וייטנאם; ומועצת הביטחון של האו"ם, שכללה את ארצות הברית ואת ברית המועצות, קיבלה את החלטה 242 שבישראל נתפסה כהצלחה. החלטה זו קשרה בין פינוי שטחים להסכם שלום, ובכך למעשה מנעה את האפשרות לנסיגה כפויה של ישראל.

מכיוון שהסכם שלום עם מדינות ערב ירד בינתיים מסדר היום של הממשלה, גם כוונותיה המוקדמות ליישוב מחדש של פליטי 1948 נראו לפתע תלושות מהמציאות.^[25] לאחר המלחמה מינה ראש הממשלה לוי אשכול את הדמוגרף רוברטו בקי ואת המתמטיקאי אריה דבורצקי לעמוד בראש צוות מומחים שיבחן פתרונות אפשריים לבעיית הפליטים ולעידוד הגירה.^[26] כחצי שנה מאוחר יותר כבר חש אשכול כי אבדו הסיכויים למשא ומתן עם מדינות ערב בזמן הקרוב, ולכן גם לא צפויות תוכניות של יישוב מחדש במסגרת הסכם עתידי. בינתיים הוסר הלחץ של הממשל האמריקני על ישראל בעניין פליטי 1948, ותוכניות לפתרון הבעיה שהאמריקנים כבר עמלו עליהן אופסנו במגרה. כאשר ביקש בקי להבין מה מדיניות הממשלה ביחס לרצועת עזה, ענה לו אשכול: "לגבי ערביי עזה - רוצה אני לקוות שישתלקו מישראל". כאשר בקי ביקש הבהרות התברר כי במונח "ערביי עזה" התכוון אשכול למעשה לאוכלוסיית הפליטים, וכי שאף לכך שמדיניות לעידוד הגירה - ולא תוכנית ליישוב מחדש - תצליח להוציא אותם ממקומם. בקי השיב לראש הממשלה כי מדיניות לעידוד הגירה לבדה לא תצליח להוציא את כל אוכלוסיית הפליטים מהרצועה. מדיניות כזאת בפני עצמה, הסביר בקי, היא רק אמצעי עזר שלכל היותר יוכל לאזן את הריבוי הטבעי; אבל, המשיך, "[על מנת] שהיא [התוכנית] תחסל את הפרי, את הכרם - לשם כך עליך לעבד תכנית-פעולה אחרת".^[27] בקי התכוון לתוכנית מקצועית להעברה וליישוב מחדש של אוכלוסיית הפליטים.

אבל הרעיון של יישוב מחדש בגדה המערבית כבר לא היה רצוי בעיניו של אשכול. הוא סיפר לבקי ולדבורצקי על שיחה שניהל יום קודם לכן עם בכירי מערכת הביטחון. דעתם הייתה, אמר, שכל הגדה המערבית צריכה להישאר תחת שליטה ישראלית לטווח ארוך ושנהר הירדן היה חייב להישאר גבולה המזרחי של מדינת ישראל. אם כך, שאל את בני שיחו, מדוע בכלל להעביר עשרות אלפי אנשים מהרצועה

לגדה? הרי אם הגדה תישאר תחת שליטה ישראלית, גם יושביה יישארו במדינת ישראל. האם לא עדיף שהפליטים יישארו כבר ברצועה, שבה הממשל הצבאי יכול ללחוץ עליהם עד ש"יתפזרו" להם לארצות אחרות?^[28] למרות אזהרותיו של בקי, אשכול גמר אומר לזנוח את האפשרות של מודל היישוב מחדש, לדבוק במדיניות עידוד הגירה מהרצועה ולהשתמש בה כבאמצעי שלטוני עיקרי לדילול אוכלוסייתה. אולי התנחם ראש הממשלה בהשערותיו של דבורצקי, שחלק על בקי עמיתו וגרס כי מדיניות לעידוד הגירה תאפשר להפחית אחוז אחד מכלל אוכלוסיית הרצועה מדי שנה. "אם נגיע לכך – זה גם נראה לי דבר גדול וחשוב", אמר לאשכול.^[29]

הביטחון בצדקתן של החלטות אלו רק התחזק אצל אשכול עם ביקורו אצל נשיא ארצות הברית לינדון ג'ונסון בינואר 1968. עם שובו לישראל סיפר אשכול לוועדת החוץ והביטחון של הכנסת כי הממשל האמריקני לא ראה סיכוי לכך שמדינות ערב יסכימו בקרוב לשלום עם ישראל, ולכן גם לא ראה כל טעם ללחוץ על ישראל להתפשר מבחינה מדינית. האמריקנים אפילו לא דרשו ממנו להציג פשרות טריטוריאליזם שיהיו מקובלות על ההנהגה הישראלית תמורת הסכם שלום, נקודה שממנה חשש ערב נסיעתו לארצות הברית. למעשה, נדמה שהאמריקנים בעיקר חיפשו דרך לצמצם את מידת מעורבותם בענייני המזרח התיכון. לאור זאת, קבע אשכול בוועדה, אין עוד היגיון ברעיון היישוב מחדש. הוא טען נחרצות בפני חבריה שעל ישראל להחיל מדיניות של עידוד הגירת פליטים אל מחוץ לתחומי ישראל, כולל הגדה המערבית, בדרכים חשאיות. הוא דיווח שבאותה תקופה יצאו אל מחוץ לרצועה כ-750 איש מדי שבוע, ומגמה זו כשלעצמה עשויה להוביל לפתרון. בעת ביקורו בארצות הברית, סיפר, הוא אפילו שיתף בזהירות רבה את הנשיא ג'ונסון ברעיון עידוד ההגירה של פליטים מהרצועה. ג'ונסון השיב לראש הממשלה הישראלי שהגירה שכזאת לא תוכל להוביל לפתרון, אבל שהוא "ישמח מאוד" אם יתברר שהפליטים אכן עברו לכוויית. עם האור הירוק (או לכל הפחות צהוב) הזה מהנשיא האמריקני ניגש אשכול למטרה החשובה ביותר בעיניו: הוצאת הפליטים מרצועת עזה.^[30]

ב-19 בפברואר 1968 כינס אשכול בלשכתו קבוצת פקידים וקצינים בכירים על מנת להקים יחידה סודית שתפעל לעידוד הגירה מרצועת עזה. לצד צבי צור ישבו בה ראש המוסד מאיר עמית, ראש השב"כ יוסף הרמלין, יועץ ראש הממשלה לענייני ערבים שמואל טולידנו, בכיר משרד החוץ שלמה הלל, וראש היחידה המיועדת עדה סרני. קודם לקום המדינה עמדה סרני בראשות המוסד לעלייה ב', ארגון חשאי שעסק בהגירתם של עשרות אלפי פליטים יהודים לארץ ישראל המנדטורית בדרך לא חוקית. מאז 1948 ועד 1968 התגוררה סרני בעיקר באיטליה והייתה רחוקה מפעילות ציבורית. בגלל ניסיונה בהעברת בני אדם, כישוריה בפעילות חשאית, קשריה הבינלאומיים וריחוקה מישראל, ראה בה אשכול מועמדת מושלמת לתפקיד. נראה כי סרני עצמה לא היססה להתגייס למען מה שכולם הסכימו כי הוא משימה לאומית. בפגישה הראשונה של הקבוצה דנו המשתתפים בתפקיד המיועד של היחידה. הם סיכמו ביניהם כי כל עוד התקיים "זרם ספונטני" של פליטים מהרצועה אל הגדה המזרחית צריכה היחידה להימנע מפעילות, שכן זו עלולה רק "לקלקל". אבל התחזית בחדר הייתה שמגמה זו תיפסק בסופו של דבר. כדי להתכונן לרגע הזה נדרשה היחידה לחפש יעדי הגירה אפשריים לפליטים, ליצור קשר עם סוכנויות

נסיעות ולטוות קשרים עם ארגונים בינלאומיים ועם ממשלות זרות על מנת לאפשר את קליטתם. ברזיל הוזכרה שוב ושוב כיעד אפשרי להגירה. זוהי ארץ כה גדולה, אמר אשכול, שגם לאחר שיעברו אליה הפליטים הפלסטינים "אף אחד לא ידע בכלל על קיומם".^[31]

אשכול נתן לסרני יד חופשית באיתור האמצעים לעידוד הגירה, אבל קבע מגבלה אחת בלבד: שלא לשלם בכסף מזומן לפליטים כדי שיהגרו מהרצועה. הוא הסביר שאם ידעו תושבי הרצועה שיש מי שמוכן לשלם להם תמורת הגירתם, הם יחכו לראות אם אפשר להוציא ממנו סכום גדול יותר. תשלום יעניק לפליטים תחושה של קיומם יש ערך ושאפשר להתמקח עליו, בשעה שאשכול רצה שהפליטים הפלסטינים ירגישו חסרי ערך. בעניין זה הציג לסרני דוגמה מימי ילדותו ברוסיה. לדבריו, היהודים ברוסיה היו כה נואשים ברצונם לנסוע לאמריקה עד כי סוכנויות הנסיעות "פשטו מהם את עורם". בשורה התחתונה, הסביר אשכול, היהודים שילמו כדי לנסוע. כך, חשב, מרגישים גם הפליטים הפלסטינים - כמו יהודי תחום המושב. שמונים אחוזים מהם, העריך, יצאו מהרצועה ובידם מעט הכסף שברשותם; כל תשלום נוסף רק יעכב את יציאתם. אבל לבסוף, כאשר יישארו עשרים האחוזים האחרונים של פליטים חסרי פרוטה, באמת יהיה אפשר לשקול תשלום כזה.^[32]

ב-20 במרץ 1968, חודש לאחר הפגישה הראשונה בנושא, באה סרני אל אשכול לספר לו על פעילות יחידתה. מדבריה השתמע כי הפרה את הוראתו היחידה של ראש הממשלה. "התנועה הספונטנית" של פליטים אל הגדה המזרחית פסקה, היא סיפרה, ולכן החליטה לשלם לכל מי שרצה לצאת דמי נסיעה אל גשר אלנבי ומשם למחנה הפליטים כראמה שבגדה המזרחית. כדי להפיץ את בשורת הנסיעה בחינם היא גייסה חמישה עובדים ישראלים דוברי ערבית, ואלה מצאו תושבים מקומיים שיפיצו את הידיעה בין יושבי מחנות הפליטים. אשכול הופתע לשמע הדיווח וניסה לשכנע את סרני ששיקוליה מוטעים. היא מצידה עמדה על דעתה וטענה שאלמלא החליטה לשלם את דמי הנסיעה, ההגירה מהרצועה הייתה נפסקת לחלוטין. לכן גם הציעה לשלם 250 לירות לכל משפחה שתסכים לצאת בשלמותה. אשכול מיהר לסרב, אבל גם ביקש מסרני להכין מסמך תקציב לתוכנית שלה ולמסור אותו לעיונו.

באותו יום שבו נפגש אשכול עם סרני הוא גם הורה לצה"ל לצאת למתקפה צבאית מסיבית על מחנה הפליטים כראמה שבגדה המזרחית - אותו מקום שאליו הסיעה סרני פליטים מרצועת עזה. כראמה שימש מפקדה לכוחות פת"ח ויצאו ממנו עשרות פעולות חבלה לאורך הגבול הישראלי-ירדני מאז אוקטובר 1967, פעולות שפגעו בחיילים ובאזרחים ישראלים רבים. בקרב הקשה שהתפתח במה שנודע לימים כ"פעולת כראמה" ספגו שני הצדדים אבדות רבות. כוחות צה"ל, שכללו כוחות שריון, ארטילריה, רגלים, הנדסה ואוויר, אמנם הצליחו לבסוף להרוס את בסיס הפת"ח במקום, אך הותירו מאחוריהם משוריינים צה"ליים שאותם לא הצליחו לחלץ. להפתעת הישראלים, הקרב בכראמה הפך במהירות לסמל בציבור הפלסטיני, יוקרתה של תנועת פת"ח נסקה והמוטיבציה להתגייס לשורותיה רק גדלה.^[33] לוחמי הפת"ח נתפסו כמי שלא חששו להילחם בצבא הישראלי ואף גרמו לו לאבדות. פעולת כראמה גם הקשתה מאוד על פעילות יחידתה של סרני לעידוד ההגירה מרצועת עזה אל הגדה המזרחית, תוצאה שאשכול בוודאי לא צפה מראש.

ההשלכות של פעולת כראמה לא היו ברורות עדיין כאשר סרני הגישה לראש הממשלה את מסמך התקציב של יחידתה לקראת סוף מרץ 1968. הנחת העבודה של היחידה, כתבה סרני במסמך התקציב, הייתה שחלון ההזדמנויות "לנצל עד לגבול היכולת את רצון העזיבה הקיים כיום בלב רבים" הלך ונסגר. ככל שהתגבר קצב היציאה של פליטים חסרי אמצעים לירדן, כך כתבה, גדל היקף הצטרפותם לכוחות ההתנגדות הפלסטיניים כמו אלה שפעלו מכראמה. תהליך זה, כתבה, עלול לפורר את הממלכה הירדנית ולהוביל להקמת ממשלה פרו-נאצריסטית בירדן. הדרך היחידה למנוע את התרחיש הזה, היא קבעה, הייתה לספק סכום כסף מינימלי לכל משפחה שיצאה מהרצועה כדי לאפשר לה להגיע עד ארצות הנפט ולהתמקם בהן.^[34]

התקציב נידון למחרת בפגישה של ראש הממשלה אשכול עם סרני. סרני דיווחה שהגדה המזרחית הפכה למקום בלתי יציב ומסוכן, ולכן אנשים לא היו מעוניינים עוד להגר אליה. משפחות שכן הצטרפו לנסיעות שארגנה להן בחינם ונסעו לירדן היו כה מרוששות, סיפרה, עד שבירדן עמדו בפני סכנת רעב. בהיעדר כל אפשרות אחרת הצטרפו רבים מהם לפת"ח. הדרך היחידה לעודד הגירה מהרצועה ולגרום לכך שהמהגרים יוכלו להשתקע במקום חדש ולא להצטרף לארגוני ההתנגדות הפלסטינית, קבעה סרני, הייתה לשלם כסף למשפחות. "במידה ולא יינתן להם הכסף הזה", טענה, "אין סיכוי שיצאו בכלל". לקח לאשכול עוד חודשיים להשתכנע ולאשר לסרני לשלם לעוזבים. הכוחות הירדניים בגבול התחילו להציץ לנהגי האוטובוסים שהובילו פליטים אל הגבול ולהכות אותם; הממשלה הירדנית הבינה היטב כי ישראל מעודדת הגירה של פלסטינים לשטחה, וכי אלו מצטרפים לארגון שמתעמת עימה. לאור התפתחויות אלו אישר אשכול במאי 1968 לשלם חמישים לירות לכל אדם ו-250 לירות לכל משפחה שיצאו מהרצועה.^[35]

נתונים שאספו כוחות הביטחון הישראליים מראים כי ההגירה מרצועת עזה נמשכה גם לאחר שהירדנים החלו להתנגד אקטיבית לקליטה של פלסטינים, אולי בשל התשלום שארגנה סרני. כך, בחודש מאי 1968 יצאו מהרצועה 2,300 אנשים, בחודש יוני 1,937 ובחודש יולי 2,144. אולם ב-30 ביולי החליטה ממשלת ירדן לאסור לחלוטין מעבר של אנשים מרצועת עזה לשטחה, וההגירה מהרצועה נפסקה כמעט לחלוטין. נציגי ירדן באו"ם הסבירו כי הצעד הזה נועד למנוע מישראל לממש תוכנית סודית להעברת חמישים אלף פליטים מרצועת עזה לגדה המערבית. התוצאה הייתה שמספר היוצאים מהרצועה הצטמצם דרמטית. באוגוסט 1968 עזבו את הרצועה חמישים בני אדם, בספטמבר עזבו 46, ובאוקטובר עזבו 25 בלבד.^[36]

פעילות יחידתה של עדה סרני לאחר מאי 1968 לוטה בערפל. ייתכן שפעלה בזירה הבינלאומית ולקחה חלק במגעים עם ממשלת פרגוואי, שיוזכרו בהמשך. כך או כך, כפי שנראה מייד, כאשר נחסם מעבר תושבי הרצועה אל הגדה המזרחית והמצב הביטחוני ברצועת עזה החל להידרדר, הפסיקו ראשי כוחות הביטחון לראות באור חיובי את פעולות עידוד ההגירה.^[37]

שיקולי כוחות הביטחון לגבי עידוד הגירה

בנובמבר 1968 החלה להתעצם ההתנגדות הפלסטינית החמושה נגד כוחות צה"ל ברצועת עזה. מספר המקרים של השלכת רימונים והטמנת מוקשים ברצועה גדל משמעותית. כך למשל, ב-18 בנובמבר הושלך רימון אל סיור של צה"ל בעיר עזה; למחרת התפוצץ מטען נפץ בסמוך לסיור של צה"ל בחאן יונס; ויום לאחר מכן התפוצץ מטען מתחת לרכבת נוסעת בעיר. החזית העממית לשחרור פלסטין ופת"ח ארגנו את חלקם הגדול של מעשי החבלה, וקרנם עלתה. הממשל הצבאי הטיל עוצר על הרצועה, ביצע מעצרים המוניים וחיפש אמצעי לחימה, אולם לא עלה בידו להנמיך את הלהבות. לצד ההתנגדות החמושה הלכה וגברה המחאה הלא-אלימה, שהתאפיינה בהשבתת בתי ספר, חסימת רחובות והנפת דגלי פלסטין בהפגנות. במחאות השתתפו בעיקר נערות בגיל בית ספר. כוחות הביטחון חשדו כי מאחוריהן עמדו אידיאולוגים מבוגרים יותר שהשתמשו בהן בהנחה שהכוחות הישראליים לא יעזו להפעיל נגדן כוח.^[38]

לאור התחזקותה של ההתנגדות הפלסטינית למשטר הכיבוש הישראלי והירידה החדה במספר המהגרים החלו כוחות הביטחון לבחון מחדש את מדיניותם ברצועה. בישיבה של ועדת החוץ והביטחון של הכנסת ב-13 בפברואר 1969 הסביר האלוף מרדכי גור, שהיה אז כוזר מושל רצועת עזה, כי התכלית של המצב הכלכלי הירוד הייתה לעודד הגירה, אך באין הגירה אין גם טעם להמשיך במדיניות השפל הכלכלי, ולדעתו היא רק דוחפת תושבים לזרועותיהם של ארגוני החבלה.^[39] מחצית ממתגייסי פת"ח ברצועה עשו זאת רק מכיוון שהיו זקוקים למקור פרנסה, אמר גור, וסיפר כי תחקר בעצמו את אחד ה"חבלנים" שנתפסו, וזה טען כי אילו הייתה לו משכורת קבועה וטובה לא היה לוקח חלק בפעילות חבלה. המסקנה של גור הייתה ברורה: על ישראל לאמץ מדיניות כלכלית חדשה שמטרתה פיתוח כלכלי ברצועה כדי ליצור תעסוקה ורווחה כלכלית שירחיקו את רוב האוכלוסייה מהזדהות עם ההתנגדות המזוינת ומהצטרפות אליה.^[40]

המדיניות הישראלית ברצועה מפברואר 1969 ואילך ביטאה את התפיסה החדשה שעליה דיבר גור. ההחלטה החשובה ביותר בהקשר זה התקבלה בתחילת פברואר, ולפיה מחוסרי עבודה מהרצועה, בין שהם תושבי קבע ובין שהם פליטי 1948, יוכלו לעבוד בתחומי ישראל. עד אז, על מנת לעודד הגירה, נאסר על כניסתו של כוח עבודה מעזה לישראל, אף על פי שלתושבי הגדה התאפשרה הכניסה כבר מאמצע שנת 1968. מכיוון שבשטחים הכבושים הזדמנויות התעסוקה היו מעטות ומכיוון שרמת השכר בישראל הייתה גבוהה פי עשרה מזו שברצועה, העבודה בישראל הייתה מבוקשת מאוד והייתה טמונה בה האפשרות לעלייה ניכרת ברמת החיים המקומית.^[41]

בהנהגה הישראלית הבינו באותה עת כי מדיניות השפל הכלכלי ושיעורי האבטלה הגבוהים יצרו לאורך זמן סכנה ביטחונית לכוחות צה"ל. אולם הממשלה לא ויתרה לחלוטין על "דילול הרצועה". בשנת 1969 החלו מאמצי עידוד ההגירה להתמקד בשיטות ששילבו בין שיפור המצב הכלכלי ובין שיקולי הביטחון הישראליים. הצעה ראשונה ברוח זו הניח שר הביטחון דיין על שולחן ועדת השרים לשטחים ב-24 באפריל 1969. דיין הציע לשוב ולאפשר לבוגרי בתי הספר ברצועה להמשיך ללימודים גבוהים באוניברסיטאות במצרים, כפי שנהגו לעשות לפני הכיבוש הישראלי. לטענתו, לפני הכיבוש הישראלי יצאו כ-3,500 בוגרי בתי ספר תיכוניים מהרצועה למצרים, 70% מהם פליטי 1948, כדי ללמוד במוסדות

להשכלה גבוהה. בוגרי תיכון התקבלו אוטומטית לאוניברסיטאות במצרים אם עברו בהצלחה את מבחני הבגרות המצריים, וזכו ללימודים גבוהים בחינם ואף לסבסוד דמי הנסיעה. "התוצאה הייתה", אמר דיין, "שרובם לא היו חוזרים יותר לרצועת עזה. לאחר שהם למדו מקצוע רובם היו נשארים שם". אבל בקיץ 1967 החליטה ישראל להחליף את ספרי הלימוד ברצועה משום שהכילו תכנים "אנטי-ישראליים". בוגרי בתי הספר חדלו להיבחן בבחינות הבגרות של מצרים, והאוניברסיטאות המצריות הפסיקו לקבל תלמידים חדשים מן הרצועה. אלפים מבוגרי בתי הספר התיכוניים בשנתיים האחרונות, אמר דיין, יכלו להגר למצרים אלמלא שונתה תוכנית הלימודים שלהם. לגדה המזרחית לא יכלו לצאת שכן הדרך אליה נחסמה על ידי ירדן, ולפיכך לא נותרה לצעירים אלו ברירה אלא להישאר ברצועה. דיין סיכם את הקשר בין המטרה הדמוגרפית לבעיות הביטחוניות של השלטון ברצועה באומרו:

אם זה מסתדר [...] אז 5,000-6,000 מהנוער הזה נוסע בתקווה שלא נראה אותם בחזרה. אם אנחנו עושים תכניות להגירה, זו ההגירה החשובה ביותר, כי זה הציבור המתפרע ביותר. כפי שאמרתי אני תומך בדבר מסיבה זו, כדי להיפטר מהם, כי רצועת עזה זהו מקום שצריכים להוציא ממנו אנשים.^[42]

מאמצי עידוד ההגירה מהרצועה התמקדו עד אז בדחיפה של אנשים - יחידים או משפחות שלמות - לצאת ממנה מתוך ייאוש כלכלי. ההצעה של דיין שילבה בין האינטרס הביטחוני הישראלי ובין שאיפותיהם של בוגרי בתי הספר לצאת זמנית ללימודים גבוהים כדי לרכוש מקצוע, ואף שכמה שרים הסתייגו מההצעה, היא אושרה ברוב קולות.^[43] מדיניות עידוד ההגירה החלה אפוא לכוון את מאמציה בהגירת עבודה ולימודים זמנית של צעירים בעלי השכלה, בין שהיו פליטים ובין שהיו תושבים.^[44] כשנה לאחר מכן, ב-1970, בתיווכו של ארגון אונסק"ו ולראשונה מאז הכיבוש הישראלי, נערכו ברצועה בחינות בגרות מצריות. 3,000 תלמידים עברו את הבחינות, ומתוכם 1,200 השתלבו באותה שנת לימודים באוניברסיטאות במצרים.^[45] עד שנת 1978 יצאו מדי שנה כ-1,500 בוגרי תיכון מהרצועה ללימודים במצרים. ב-1978 החליט נשיא מצרים אנואר סאדאת להפסיק נוהג זה לאחר שהתקיימו ברצועה הפגנות נרחבות נגד תוכניות השלום שלו עם ישראל ונגד רעיון האוטונומיה.^[46]

כפי שראינו, דרום אמריקה הוזכרה מאז יוני 1967 שוב ושוב כיעד "מעבר לים" שאליו אפשר לעודד הגירה של פליטים מהרצועה. בפברואר 1968 התבקשה עדה סרני למצוא מדינה שתסכים לקלוט פליטים, אך מהתיעוד הקיים אי-אפשר לקבוע אם היא עסקה בעניין בפועל. אולם המוסד עסק בו, ובמאי 1969 נשאו מאמציו פרי: נציג המוסד בדרום אמריקה הצליח להגיע להסכם עם נציג של ממשלת פרגוואי לקליטת שישים אלף פליטים פלסטינים במדינתו. ראש המוסד צבי זמיר מסר לוועדת השרים לשטחים את פרטי העסקה בסוף מאי 1969. לפי זמיר, ממשלת פרגוואי הסכימה להעניק שישים אלף אשרות עבודה לפליטים מהרצועה למשך תקופה של ארבע שנים; וזאת עבודה זו אפשרה לנושאה להיכנס לפרגוואי בדרך חוקית ולעבוד בה ובמדינות נוספות בדרום אמריקה, לרבות ברזיל, ארגנטינה ואורוגוואי. מי שהחזיק בוויזה לפרגוואי ועבד בה חמש שנים היה זכאי לקבל בה גם אזרחות. את החתימה על ההסכם התנתה ממשלת פרגוואי בכמה וכמה תנאים: ישראל תישא בכל הוצאות הנסיעה של המהגרים (זמיר העריך אותן בכ-600 דולר לנפש); ישראל תדאג שכל מהגר ומהגר יישא איתו לפחות מאה דולרים

להוצאות ראשוניות; ישראל תשלם לממשלת פרגוואי 33 דולר לאדם; ישראל תשלם מקדמה של 330 אלף דולר עבור עשרת אלפים המהגרים הראשונים; וישראל תתחייב כי המהגרים אינם קומוניסטים.^[47] כל חברי הוועדה אישרו את ההסכם על כל תנאיו מייד כשראש המוסד סיים להציגו.

אבל עד מהרה נכזבו הציפיות הרבות מהתוכנית. בשנת 1970 הגיעו לפרגוואי מרצות עזה שני צעירים בני עשרים. משלא הצליחו למצוא עבודה קבועה במשך חודש, ומשהתבדו ציפיותיהם לסיוע ישראלי נוסף לשם קליטתם, הם פנו לאלימות. ב-4 במאי הם נכנסו לשגרירות ישראל באסונסיון בירת פרגוואי וברשותם שני אקדחים. כוונתם המקורית הייתה ככל הנראה לסחוט מהשגריר סיוע נוסף או להרוג אותו כנקמה על הולכתם שולל. פעולתם הסתבכה, ובסופו של דבר הם ירו למוות במזכירת השגריר, עדנה פאר, משום שחשדו כי ניסתה להזעיק את המשטרה. במשפטם טענו השניים כי ישראל פיתתה אותם בהבטחות שווא לנסוע לפרגוואי וזנחה אותם שם לאחר הגעתם, אבל רק מעטים האמינו להם. הפיאסקו הטרגי הוביל לקטיעתה של התוכנית הסודית להעברתם של פליטים מהרצועה לפרגוואי, ומספר הפלסטינים שהיגרו אליה בפועל בין יוני 1969 למאי 1970 עמד על כמה עשרות לכל היותר.^[48] הדבר מלמד שגם לפני שהתוכנית נקברה סופית בעקבות הרצח הטרגי היא התבררה ככישלון.

באוגוסט 1969, בשיבה של ועדת השרים לשטחים, הכריזה ראשת ממשלת ישראל גולדה מאיר, שירשה את התפקיד מלוי אשכול המנוח, כי לא יהיה אפשר לפתור את בעיית הפליטים ברצועת עזה באמצעות מדיניות של עידוד הגירה. היא אמרה כי ממשלה בראשותה תמשיך לנקוט אמצעים כדי לעודד הגירה מהרצועה, אבל מי שחושבים שהפליטים "מייד יתחילו לארוז את חפציהם וייצאו בשיירה חיים באשליות".^[49]

לוח הבקרה של הכיבוש

כאשר החל הכיבוש הישראלי תפסה ההנהגה בישראל את אדמותיה של רצועת עזה כשטח ישראלי לכל דבר, ואת הפלסטינים שחיו בה - כאנשים שניתן להיפטר מהם. כדי להתמודד עם המתח בין תחושת השייכות כלפי אדמת הרצועה ובין ההתנכרות לתושביה שאפה הממשלה להעביר פלסטינים מזרחה לירדן, מערבה למצרים, ומעבר לים - לדרום אמריקה. שום קבוצה חברתית לא גרמה להנהגה הישראלית חרדה גדולה יותר מאשר הפליטים, שישבו עד 1948 על אדמות שהפכו לחלק ממדינת ישראל. מאז הקמת המדינה הטילו הפליטים צל על הלגיטימיות שלה ועל הרוב היהודי המוצק בה. הניסיונות הישראליים להעלים את הפליטים מרצועת עזה נכשלו, ואף הובילו לתוצאות לא צפויות כמו התחזקות הפתח בירדן. כעבור כשנה וחצי של כיבוש, ההנהגה הישראלית לא התמודדה עוד עם השאלה כיצד אפשר להעביר פלסטינים אלא עם השאלה כיצד ניתן לשלוט בהם ביתר יעילות. מנקודה זו השתלבה המדיניות לעידוד הגירה עם שיקולי כוחות הביטחון והחלה להתמקד בצעירים "מתסיסים". בעיני השלטון הישראלי, צעירים אלו החלו לתפוס את מקומם של הפליטים בתפקיד האלמנט המדאיג שרצוי להיפטר ממנו.

האמצעי ששימש את הממשלה ואת כוחות הביטחון להגשמת מטרה דמוגרפית כזו או אחרת היה מניפולציות על חיי התושבים, בעיקר בתחום הכלכלי. שרים, מפקדים ובכירים ישראלים ראו בעצמם מהנדסים חברתיים שיכולים לעצב את החברה הכפופה להם לפי רצונם. מי שקורא את פרוטוקולי השיחות ביניהם יכול לדמיין לעצמו טכנאי מאחורי לוח בקרה: פעם לוחץ על כפתור שמעלה את רמת האבטלה ופעם על כפתור שמוריד אותה, לפי שיקולים מערכתניים עלומים שבינם ובין סיפוק מאווייה וצרכיה של האוכלוסייה הפלסטינית היה מעט מאוד. עד מהרה גילו הישראלים כי שאיפתם הטריטוריאלית אינה עולה בקנה אחד עם שאיפתם הדמוגרפית, ולכן הגשמתה המלאה של כל אחת מהשאיפות היא בלתי אפשרית. תנאים כלכליים ירודים יכלו להגביר את ההגירה הפלסטינית, אבל הם גם עודדו תסיסה פוליטית וחתרו תחת השלטון הישראלי; שיפור המצב הכלכלי סיפק "שקט" לכוחות הביטחון, אבל שמט את המניע העיקרי להגירה. מדיניות עידוד ההגירה הסלקטיבית ששמה לה למטרה את עזיבתם של צעירים משכילים נולדה כפשרה שהציבה מעל לכול את הצרכים של יציבות שלטון הכיבוש.

המדיניות הישראלית לעידוד הגירה שתיארתי כאן היא דוגמה לשאיפה ישראלית לחולל שינוי דמוגרפי מהותי ברצועת עזה. אף שמדיניות זו נכשלה, היא הניעה מגמה דמוגרפית ארוכת טווח. לפי הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, בשנים 1968-1987 עזבו את הרצועה 94,200 עזתיים, שהם 23.5 אחוזים מאוכלוסיית הרצועה בשנת 1967. כשליש מהם, 32,300, עזבו בשנת 1968. מספר המהגרים השנתי הממוצע מהרצועה בשנים 1969-1987 היה 3,257, ורובם היו צעירים ומשכילים.

עם החלטת הממשלה להתיר עבודת עזתיים בישראל כדי להרגיע את פעולות ההתנגדות, גדל מספר העובדים בישראל מששת אלפים בשנת 1970 ל-28 אלף בשנת 1975 ול-36 אלף בשנת 1980.^[50] עבור פלסטינים רבים, עבודת הכפיים בבנייה, בחקלאות ובתעשייה הישראלית הייתה חוויה משפילה. עם זאת, בישראל הם הרוויחו שכר גבוה הרבה יותר ממה שיכלו להרוויח ברצועה, וכך יכלו לשפר מאוד את רמת החיים שלהם. לדוגמה, אחוז משקי הבית ברצועה שהחזיקו ברשותם מקרר זינק בין השנים 1972 ל-1981 מ-5.7 ל-66.2, ואחוז משקי הבית שהחזיק טלוויזיה באותן שנים גדל מ-7.5 ל-70.3.^[51] פלסטינים רבים החלו לראות את השיפור ברמת החיים כסוג של התנגדות פוליטית - היאחזות בקרקע ועמידה איתנה נוכח הקשיים, או בערבית צומוד.^[52] שיפור המצב הכלכלי אפשר להם להמשיך לחיות בארצם ולא להגר. רעיון הצומוד יכול לשמש תמונת מראה לתפיסה הישראלית שלפיה ניתן לנתק את הפלסטינים ממולדתם בנקל באמצעות הנדסה מקרו-כלכלית.

נדמה כי כיום ההנהגה הישראלית עדיין מחפשת את המדיניות הטובה ביותר למימוש שאיפותיה ביחס לרצועת עזה. למרות שתי אינתיפאדות, תהליך שלום, תהליך התנתקות וסבבי לחימה אכזריים, כמה ממקבלי ההחלטות בישראל עדיין דבקים ברעיון עידוד ההגירה מעזה. הפסימיות הרווחת בישראל באשר לסיכויים של הסדר מדיני ועלייתו של שיח "צמצום הסכסוך" עשויים לפתוח פתח רחב יותר לאימוץ "פתרונות" מהסוג של עידוד הגירה.

נראה כי רעיונות פנטסטיים בקרב ההנהגה הישראלית לעודד הגירה בימינו מתבססים על המשבר הכלכלי, הפוליטי והביטחוני החמור שבו מצויה הרצועה, במיוחד מאז שנת 2007, שבה תפס חמאס את השלטון והוטל המצור הישראלי. דוח של הבנק העולמי משנת 2018 קבע כי כלכלת הרצועה נמצאת בנפילה חופשית. שיעור האבטלה, צוין בדוח, הגיעה כבר ל-70%.^[53] סקר שנערך בקרב צעירים ברצועת עזה מצא שבשנת 2017 37% מהם היו מעוניינים לעזוב לצמיתות.^[54] אין זה מפתיע אפוא שבסוף 2017, כאשר מעבר רפיח בין עזה למצרים נפתח מחדש לאחר שהיה סגור כעשור, מיהרו לעזוב את הרצועה 35 אלף צעירים, רובם בעלי השכלה ומקצוע.^[55]

אין לדעת מה יצא לפועל מכוונותיה של השרה איילת שקד ב-2019 לעודד הגירה. המחקר מראה כי מי שעסקו בסוגיית מדיניות זו ברצינות הבינו שעדיף לא לדבר על הנושא בפומבי,^[56] וייתכן שבשל כך גם שקד חדלה לדבר עליו מאז. ייתכן גם שכבר נעשו לאחרונה ניסיונות לשכנע פלסטינים להגר לארצות רחוקות דוגמת הניסיון להעביר פלסטינים לפרגוואי. אבל ב-2021, בשביל לייצב את המצב הביטחוני הרעוע, החלה הממשלה - כמו קודמתה לפני חמישה עשורים - לשנות כיוון ולהתיר למספר קטן של מובטלים מהרצועה לעבוד בישראל. לא ברור אם מגמה זו תתחזק או תדעך, במיוחד לאור עמדותיהם של אנשי מפתח בממשלת הימין החדשה,^[57] בצלאל סמוטריץ' למשל, שר האוצר ושר במשרד הביטחון, תומך בפומבי במדיניות לעידוד הגירה ערבית.^[58] מה שבטוח הוא שמאז 1967 ועד היום ישראל עדיין מחפשת את הנוסחה שתצליח לאזן בין מכלול השיקולים הביטחוניים, הטריטוריאליים והדמוגרפיים שלה בעזה.

הערות שוליים

[1][†] חדשות 12, "שקד: 'עידוד הגירת תושבי עזה - אינטרס ישראלי'", 20.8.2019, N12.

[2][†] יאיר שרקי, "גורם מדיני: ישראל פועלת לעידוד הגירת תושבי עזה בהסכמה", 19.8.2019, N12.

[3][†] יוסי מלמן ואביבה לורי, "עזה: מבצע הפינוי הראשון", **הארץ**, 16.8.2005.

[4][†] ראו למשל יוסי מלמן ודניאל רביב, "אלה תולדות הטננספר", **דבר**, 29.2.1989. ההיסטוריון תום שגב היה הראשון שהציג מקורות ארכיוניים בנושא. ראו תום שגב, **1967: והארץ שינתה את פניה**, ירושלים: כתר, 2005.

[5][†] ריאיון עם שלמה גזית, 5.11.2017.

[6][†] ועדת שרים לביטחון, 14.6.1967, ארכיון המדינה (להלן אמ"י), ISA-PMO-

MinisterialCommitteesSecurity-0013qq9.

- [7] ↑ אבי שליים, **קיר הברזל: ישראל והעולם הערבי**, תל אביב: משכל, 2005; יעקב טובי, **על מפתן ביתה: התגבשות מדיניותה של ישראל בסוגיית הפליטים הפלסטינים, 1948-1956**, באר שבע: מכון בן-גוריון לחקר ישראל והציונות, 2008; Peter L. Hahn, *Caught in the Middle East: U.S. Policy Toward the Arab-Israeli Conflict, 1945-1961*, Chapel Hill: University of North Carolina Press, 2004; Matthew Frank, *Making Minorities History: Population Transfer in Twentieth-Century Europe*, Oxford: Oxford University Press, 2017. יש להזכיר כי ישראל עמדה בסירובה לאפשר שיבה ולו של פליט אחד אל מדינת ישראל, למעט הסכמה חד-פעמית וזמנית של הממשלה בשנת 1949 לאפשר שיבה של מאה אלף פליטים, שהתקבלה לנוכח הדיונים בוועידת לוזאן.
- [8] ↑ ועדת שרים לביטחון, 15.6.1967, אמ"י; ישיבת ממשלה, 18.6.1967, אמ"י; ישיבת ממשלה, 19.6.1967, אמ"י, ISA-PMO-GovernmentMeeting-0002ees.
- [9] ↑ ישיבת ממשלה, 18.6.1967, אמ"י, ISA-PMO-GovernmentMeeting-0002ees.
- [10] ↑ ישיבת ממשלה, 19.6.1967, אמ"י.
- [11] ↑ שם.
- [12] ↑ שם.
- [13] ↑ ועדת שרים לביטחון, 6.6.1967, אמ"י.
- [14] ↑ "ההגירה מהשטחים המוחזקים", 31.8.1968, אמ"י, חצ-4296/11.
- [15] ↑ ועדת שרים לעניין המרי, 29.7.1967, אמ"י, א-7354/1.
- [16] ↑ ישיבת ממשלה, 17.9.1967, אמ"י.
- [17] ↑ משרד הביטחון, ועדת המנכ"לים לטיפול בנושאים האזרחיים בשטחים המוחזקים ע"י צה"ל, 28.9.1967. למסמך ראו מכון עקבות, "ועדת המנכ"לים: הפרוטוקולים, 1967-1977", 5.2017.
- [18] ↑ שם.
- [19] ↑ שם; מדינת ישראל, משרד הביטחון, ועדת המנכ"לים לטיפול בנושאים האזרחיים בשטחים המוחזקים ע"י צה"ל, 28.9.1967, עמ' 199-200; 12.10.1967, עמ' 206-207; ועדת שרים לעניין השטחים, 29.10.1967, אמ"י, א-7354/2.
- [20] ↑ שלמה גזית, **המקל והגזר: המימשל הישראלי ביהודה ושומרון**, תל אביב: זמורה ביתן, 1985.
- [21] ↑ "הנחיות להכנת התקציב של המינהל האזרחי", 5.11.1967, ארכיון צה"ל, 51/224-1985.

- [22] ↑ משרד הביטחון, ועדת המנכ"לים לטיפול בנושאים האזרחיים בשטחים המוחזקים ע"י צה"ל, 28.9.1967; ישיבת ועדת השרים לענייני כלכלה, 15.5.1968, אמ"י, ג-10346/3.
- [23] ↑ "הגירה מהשטחים המוחזקים", 31.8.1968, אמ"י, חצ-4296/11; "פרטיכל הישיבה בענין עבודתה של הגב' עדה סירני", 19.2.1968, אמ"י, א-7921/4.
- [24] ↑ "הגירה מהשטחים המוחזקים", 31.8.1968, אמ"י, חצ-4296/11.
- [25] ↑ שליים (לעיל הערה 8); ראובן פדהצור, **ניצחון המבוכה: מדיניות ישראל בשטחים לאחר מלחמת ששת הימים**, תל אביב: ביתן, 1996; ועדת שרים לביטחון, 20.12.1967, אמ"י.
- [26] ↑ Omri Shafer Raviv, "Studying an Occupied Society: Social Research, להרחבה על ועדה זו ראו, Modernization Theory and the Early Israeli Occupation," *Journal of Contemporary History* 55(1), 2020, pp. 162-181.
- [27] ↑ "פגישה בנושא הפליטים עם בקי ודבורצקי", 6.12.1967, אמ"י א-7932/3.
- [28] ↑ שם.
- [29] ↑ שם.
- [30] ↑ ועדת החוץ והביטחון של הכנסת, 23.1.1968, אמ"י, ישיבות ועדת חו"ב של הכנסת.
- [31] ↑ "פרטיכל הישיבה בענין עבודתה של הגב' עדה סירני", 19.2.1968, אמ"י, א-7921/4.
- [32] ↑ שם.
- [33] ↑ ועדת החוץ והביטחון של הכנסת, 22.3.1968, אמ"י; יואב גלבר, **הזמן הפלסטיני: שלוש השנים שבהן ישראל הפכה כנופיות לעם: ישראל, ירדן והפלסטינים, 1970-1967**, חבל מודיעין: דביר, 2018, W. W. Harris, "War and Settlement Change: The Golan Heights and the Jordan Rift, 1967-1977," *Transactions of the Institute of British Geographers* 3(3), 1978, pp. 309-330.
- [34] ↑ "תקציב לפעולות הגירה", 26.3.1968, אמ"י, א-7921/4.
- [35] ↑ "פרטיכל הפגישה עם עדה סירני", 13.5.1968, אמ"י, א-7921/4.
- [36] ↑ "הגירה מהשטחים המוחזקים", 16.11.1968, אמ"י, חצ-4296/11.
- [37] ↑ ריאיון עם שלמה גזית, 6.11.2017.

Daniel Dishon (ed.), Middle East Record, 1969–1970 (vol. 5), Tel Aviv: The Reuven Shiloah Research Center, 1970

[39] ↑ ועדת החוץ והביטחון של הכנסת, 13.2.1969, אמ"י.

[40] ↑ שם.

[41] ↑ ישיבת ממשלה, 9.2.1969, אמ"י.

[42] ↑ ועדת שרים לשטחים, 24.4.1969, אמ"י, א-7354/3.

[43] ↑ שם.

[44] ↑ שם.

[45] ↑ מנחם רהט, "משלחת דנה בקאהיר בקבלת תלמידים למיכללות", **מעריב**, 26.1.1971; עזרא ינוב, "הסטודנטים היוצאים ללמוד בחו"ל מהווים חלק מהנורמליזציה ברצועה", **מעריב**, 10.8.1971.

[46] ↑ Ann M. Lesch, "Gaza: Forgotten Corner of Palestine," *Journal of Palestine Studies* 15(1), 1985, pp. 43–61

[47] ↑ ועדת שרים לשטחים, 29.5.1969, אמ"י, א-7354/4.

[48] ↑ מלמן ולורי (לעיל הערה 4); שרה ליבוביץ-דר, "הגירוש לגן עדן", **מעריב**, 13.8.2004; John Tofik Karam, "On the Trail and Trial of a Palestinian Diaspora," *Journal of Latin American Studies* 45(4), 2013, pp. 751–777.

[49] ↑ ועדת שרים לשטחים, 7.8.1969, אמ"י, א-7354/4.

[50] ↑ Sara M. Roy, *The Gaza Strip: A Demographic, Economic, Social and Legal Survey*, Jerusalem: Jerusalem Post, 1986

[51] ↑ Raphael Meron, *Economic Development in Judea-Samaria and the Gaza District: Economic Growth and Structural Change, 1970–80*, Jerusalem: Bank of Israel, 1983

[52] ↑ Sara Roy, *The Gaza Strip: The Political Economy of De-Development*, Washington D.C.: Institute for Palestine Studies, 1995

[53] ↑ World Bank, "Economic Monitoring Report to the Ad Hoc Liaison Committee," September 27, 2018

Interpeace and Mustakbalna, "Palestinian Youth Challenges and Aspirations: A Study on Youth, [†][54] Peace and Security Based on UN Resolution 2250," 2017

[55] [†] יניב קובוביץ, "35 אלף פלסטינים עזבו את עזה ב-2018; חמאס מונע מרופאים לצאת", **הארץ**, 19.5.2019.

[56] [†] Omri Shafer Raviv, "Studying and Occupied Society: Social Research, Modernization Theory, and the Early Israeli Occupation, 1967–8", *Journal of Contemporary History* 55(1), 2020, p. 178

[57] [†] אוהד חמו, "ישראל התירה כניסת אלפי פועלים: כך נראית ההסדרה השקטה מול עזה בשטח", N12, 19.2.2020.

[58] [†] נדב שרגאי, "עידוד הגירה בעזרת פיצוי כספי יגדע את התקווה למדינה פלשתינית", **ישראל היום**, 6.9.2017.

ד"ר עמרי שפר רביב הוא היסטוריון של הסכסוך הישראלי-פלסטיני ושל ישראל המודרנית. מאמר זה לקוח מתוך הספר עזה: מקום ודימוי במרחב הישראלי בעריכת עמרי בן יהודה ודודן הלוי, שיראה אור בקרוב בהוצאת גמא. הספר הוא אסופת מאמרים ראשונה מסוגה המוקדשת לעיר עזה, לרצועת עזה ולדימוי שלהן בתרבות ובפוליטיקה הישראלית. ספרו של שפר רביב התגבשותה של שליטה: ממשלת ישראל והפלסטינים, 1967–1969 עתיד להתפרסם בהוצאת מכון בן-גוריון לחקר ישראל והציונות.
